

**ՄԻՐԱՊԱՏՈՒՄԻ ՀԱՆԳՐՎԱՆՆԵՐ.
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ԵՎ ՎԻԼՅԱՄ ՇԵՔՍՊԻՐ**

Բանալի բառեր – գրական տեքստերի երկխոսություն, հանգրվան-նշան, խորհրդապատկեր, գրական առնչություններ, պատկերակերտման առանձնահատկություններ և ընդհանրություններ, համամարդկային մշակութային հիշողություն

Ըստ Լոտմանի՝ մշակույթը բարդ տեքստ է, ուր գործում է «տեքստեր տեքստերի մեջ» աստիճանակարգությունը, որում տեքստերը բարդ խաչաձևումներ են կազմում և միմյանց հետ երկխոսության մեջ են¹: Իսկ այդ երկխոսությունը ժամանակատարածական սահմանափակումներ չունի, որովհետև մեծ հաշվով մշակույթը՝ որպես բարդ տեքստ, համամարդկային հույզերի և խոհերի արտահայտման դաշտ է: Իսկ այդ դաշտում ձևավորվող յուրաքանչյուր տեքստ հիմնականում ընդհանուր շերտեր է ունենում իրեն նախորդող կամ իր կողքին ստեղծվող գրական տեքստերի հետ, որովհետև ստեղծագործական երկունքի պահին գրողի մտքի թռիչքը գիտակցված կամ չգիտակցված, ինքնաբերաբար խաչաձևումներ է ունենում իր հիշողության մեջ պահպանված տեքստերի հետ: Բնականաբար այդ խաչաձևումները կատարվում են առավել «հոգեհարազատ» գրական տեքստերի տիրույթներում, որն էլ ստեղծում է գրական առնչությունների ինքնատիպ դրսևորումներ:

Գեղարվեստական պատկերի՝ այլ պատկերի հետ երկխոսության նշանակալի դրսևորումներ տեսնում ենք Թումանյան – Շեքսպիր գրական առնչությունների ծիրում, որոնց մասին գրականագիտության մեջ շատ հետաքրքիր դիտարկումներ կան: Թումանյանական աշխարհը մեծ առնչություններ ունի Շեքսպիրի ստեղծագործությունների հետ: Շեքսպիրի արվեստը Թումանյանի համար եղել է գեղագիտական ճաշակի կատարելատիպ: Ըստ Թումանյանի՝ Շեքսպիրը գրող-արվեստագետի իդեալն էր, որի մեջ համամարդկայինն ու ազգայինը կազմում են մի ներդաշնակ ամբողջություն: «Գերազանց է բրիտանական հանճարի փայլը, որը իր ճաճանչները մի կողմից զարկում է մինչև Էսքիլեսի ու Սոֆոկլեսի ժամանակները, մյուս կողմից դեպի գրականության ապագա: Եվ ամեն մի գրող, ինչ աշխարհում էլ ասպարեզ իջնի, տեսնում է իր ուղին արդեն լուսավորված նրա շողերով, և գրեթե անխտիր, շատ քիչ բացառությամբ, ամենքն էլ խոնարհվել են նրա

¹ Տե՛ս Լотман Ю. М., Культура и взрыв, СПб., 2000, с. 72:

հանճարի առջև»¹: Թումանյանի գնահատմամբ Շեքսպիրը եղել է համամարդկային մտքի կատարյալ թռիչքներից մեկը, որի մոտ միանում և որից բաժանվում են գրականության բոլոր ճանապարհները: «Գյոթեն հանճարեղ ստեղծագործող է, բայց Շեքսպիրն ավելի մեծ է: Նա զարհուրելի թափ ունի, խորություն, ուժ, նրբություն: Նա տարերային է, նա ինքը բնությունն է: Բնության բոլոր երևույթները կան նրա մեջ՝ և՛ կայծակ, և՛ հեղեղ, և՛ արև, և՛ ծով, և՛ ամեն ինչ, բայց իշխողը արևն է: Շեքսպիրն ինքը տիեզերք է»²: Մարդկային հարաբերություններում այդ կենսատու արևն է փնտրել նաև Թումանյանը՝ փորձելով թափանցել մարդկային հոգու և սրտի անդունդները, այդ խորախորհուրդ ափերից գտնել գեղեցիկը, հավերժը կյանքում և տիեզերքում:

Համամարդկային մեծագույն արժեքներից մեկի՝ հավերժական սիրո առեղծվածային ուժի բացահայտման ճանապարհին երկու գրողները («Ռոմեո և Ջուլիետ», «Անուշ») գտել են հուզապրումի համընդհանուր շերտեր՝ սիրապատումի հանգրվաններ, որոնք կառուցվածքային-նշանագիտական սկզբունքով կարող ենք դիտարկել որպես սիրո կայացման ճանապարհի հանգրվան-նշաններ, խորհրդանիշեր, խորհրդապատկերներ: Ըստ Լոտմանի՝ «Խորհրդանիշը պայմանական նշանից տարբերվում է պատկերային տարրի առկայությամբ, սահմանված արտահայտման ու բովանդակության պլանների նմանությամբ»³: Գեղարվեստական պատկերի մեջ խորքային, խորհրդանշական իրողություններ խտացնելու մոտեցումը բնորոշ է և՛ Թումանյանին, և՛ Շեքսպիրին: Երկու հեղինակների՝ սիրապատումի շարժման ընթացքի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ այդ ծիրում սիրո հոգեբանության, հուզապրումի փիլիսոփայության խտացման գեղագիտական պատկերը՝ որպես հոգեվիճակի խորհրդանիշ, շատ ընդհանուր շերտեր ունի: Գեղարվեստական պատումում կան սյուժետային դրվագներ, բառ-պատկերներ, որոնք վերածվում են խորհրդանիշերի: «Հարկ է նկատի ունենալ, որ խորհրդանիշը կարող է արտահայտվել սինկրետիկ բառա-տեսողական ձևի մեջ, որը մի կողմից արտացոլվում է տարատեսակ տեքստերի հարթությունում, իսկ մյուս կողմից՝ ձևափոխվում տեքստերի հետադարձ ազդեցությամբ»⁴: Երկու հեղինակների մոտ կառուցվածքայնորեն ստեղծվում են սիրո կայացման ճանապարհի պատկերման տիրույթում սիրապատումի նույն հանգրվանները՝ հուզապրումի ընդհանրական հոգեվիճակները, որոնք ազգային պատկանելիություն կամ աշխարհաքաղաքական տարածական հեռավորություններ չեն ճանաչում. դրանք համամարդկային հուզագայական իրողությունների ընդհանրացումներ են, որոնք տեսանելի են մեծ սիրո

¹ Թումանյան Հովհ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 7, Երևան, 1995, էջ 230:

² Թումանյան Ն., Հուշեր և գրույցներ, Երևան, 1987, էջ 215:

³ Լոտման Յ., Միջ. Անուն. Մշակույթ, Մտեփանակերտ, 2012, էջ 122:

⁴ Նույն տեղում, էջ 123:

կայացման ճանապարհին: Միրապատումի այս հանգրվանները տեսանելի են համաշխարհային գրականության շատ ստեղծագործություններում (որոշ հեղինակների նույնպես կանդրադառնանք):

Հավերժական սիրո առեղծվածային ուժի բացահայտման ճանապարհին են երկու գրողները: Նրանցից յուրաքանչյուրը ստեղծագործական ինքնատիպ հնարանքներով և արտահայտչամիջոցներով թափանցում է սիրո խորհրդավոր ծալքերը, գտնում սիրո տիեզերական ուժի ընդգրկման տարողությունը: Եվ համահունչ կյանքի բնական ընթացքին՝ սիրո թրթիռները մերթ դառնում են լույսով հեղեղված, կյանքի խինդով լեցուն, մերթ անհանգիստ հույզերով լի, հուսալքության շերտերով:

Աշխարհի տարբեր անկյուններում ծնված այս երկու սիրող սրտերը՝ Անուշն ու Ջուլիետը, տարբեր են իրենց միջավայրով, ազգային մտածողությամբ և հոգեկերտվածքով, սակայն ունեն հոգեբանական ընդհանուր շերտեր, որտեղ նրանք հարազատանում են և ներդաշնակվում: Միրո եթերային ալիքներում թևածող հոգիները սիրո որոնման, սիրո կայացման տիեզերական ոլորտներում նույնանում են՝ փշրելով աշխարհի գրված ու չգրված օրենքները:

Եվ այսպես՝ սիրապատումի առաջին հանգրվան՝ սիրո արթնացման անմեկնելի վայրկյանը՝ որպես մարդկային հոգու ծաղկունքի հուզաթաթավ ակնթարթ. տաք մի խայտանք, խելապտույտ մի դող, և մարդկային ներաշխարհը ցնցող մի ալիք բախում է սրտի դռները: Եվ դրան հաջորդում է անհասկանալի մի հոգեվիճակ, երբ սիրահար հոգին դեռ չի գիտակցում նորաբողբոջ սիրո ծփանքը, սիրո ալեվետումների տիեզերական ուժը: Միրապատումի այս փուլում հուզապրումի նույն դրսևորումներն ենք տեսնում երկու հեղինակների ստեղծագործություններում: Ե՛վ Շեքսպիրը, և՛ Թումանյանը տեսանելի են դարձնում սիրո՝ դեռ բողբոջից նոր ծլարձակող առաջին թրթիռները, սիրո առաջին տագնապն ու անհանգստությունը, որը սիրահարին կտրում է հողից, տանում տիեզերքի աստղե ոլորտները: Սրտի ու տիեզերքի միաձուլման պահը դառնում է սիրող սրտի՝ սիրո ցավերում ու լույսերում թևածող անկրկնելի մի հոգեվիճակ, երբ մարմնից դուրս է թռչում սիրտը, թևածում երկնային ոլորտներում՝ ձուլվելով աստղերի լույսին: «Այդ պահին լույսի հետ տարածվում է նաև սիրո ներքին ձայնը, դառնում թովիչ մեղեդի: Դա հոգեկան ծաղկունքի պահն է, որ կյանքում նման ուժով և փայլով միայն մի անգամ է լինում, դա մարդու ծաղկման մեղեդին է: Եվ հենց այդ կետում, այս պահին իրար նման են աշխարհի բոլոր մարդիկ, այսպես թե այնպես մարդ արարածին վիճակված է հոգու ծաղկման այս գերզգայուն պահը, այդ թռիչքը իր իսկ ամենօրյա վիճակից և շրջապատից դեպի վեր, դեպի լույս եզերքները»¹:

¹ Թամրայան Հր., Հովհ. Թումանյան, բանաստեղծը և մտածողը, Երևան, 1995, էջ 180:

Չոգու սլացքի այս վեհագույն պահն է քանաստեղծականացվել երկու գրողների քննաբանվող երկերում: Միրո մեղեդու ծաղկունքն է ապրում Անուշը լեռների փեշերին ծվարած հայոց նահապետական եզերքում, սիրո հուզաթաթավ թրթիռներն են պարուրել Ջուլիետին քաղաքակիրթ աշխարհի մի անկյունում: Նույնն են նրանց հոգեվիճակները, սիրո անհանգիստ ելևէջները, այն հզոր ներքին լույսը, որը կուրացրել է նրանց, կտրել շրջապատից՝ բարձրացնելով երկնային խորհրդավոր եզերքներ, ուր թռչում է սիրո հրդեհում այրվող մարդկային հոգին.

– Ախ՛ սիրտըս, նանի՛, չըզհտեմ ինչի,
Մին լաց է լինում սևակնա ծ, տխո ւր,
Մին թև է առնում, ուզում է թըռչի,
Չըզհտեմ թե ո՛ւր, չըզհտեմ թե ուր...¹

Ահա այս առեղծվածային ակնթարթի որոնման ճանապարհին են երկու հեղինակները: Դա հավերժությանը ձուլվելու այն առինքնող պահն է, երբ բացվում են սրտի բոլոր ծալքերը, անսանձ հորդում են սիրո բոլոր հնչյունները և իրենց խորհրդավոր հնչեղությամբ դառնում հոգեհմա երաժշտություն, որի առջև անգոր են դառնում կյանքի բոլոր չարանենգ քամիներն ու հողմերը:

Միրո հոգեցունց ալիքը իր գիրկն է առնում նաև Շեքսպիրի հերոսուհուն: Շեքսպիրյան պատումում սիրո ճանապարհի ծիրը սիրո կայացման նախակետում հարազատանում է թումանյանական խոսքում նույն հոգեվիճակի մեկնությանը: Ինչպես Անուշն է իր անհանգիստ հոգու անմեկնելի զգացողությունների մասին խոսում մոր հետ, այդպես էլ Ջուլիետը՝ դայակի: Մի ակնթարթ. հայացքների խորախորհուրդ ծալքերում ուժգնացող հույզեր. ծնվում է սերը, որը անգոր է մտքի ու քանականության առջև: Եվ Ջուլիետի նորաբողբոջ սիրո առջև անգոր են սիրտը և դաժան իրականությունը:

Միրապատումի այս նույն հանգրվանը՝ որպես սիրո արթնացման հոգեվիճակի խորհրդանիշ, տեսանելի է նաև Պուշկինի կերտած սիրո ճանապարհին: Միրո ծաղկունքի այս անմեկնելի հույզերն է ապրում նաև Պուշկինի հերոսուհին՝ Տատյանան («Եվգենի Օնեգին»): Միրո զեղումների այս բարդ հոգեվիճակում է նաև Տատյանան. սիրո նույն բնական թրթիռները, անհուսության ալիքներում թևածող հոգին, սիրո թովիչ անուրջները և լուսե ցնորքները:

«Ա՛ իս, սիրտս է տխուր, դայակ իմ բարի,
Խեղդվում եմ կարծես, շունչս է կտրվում,
Ուզում եմ լալ ու հեկեկալ այնպես,
Ոչ, ես հիվանդ չեմ...
Ու... գիտես, դայակ, սիրահարվա՛ծ եմ»²:

¹ **Թումանյան Հովհ.**, Ընտիր երկեր, հ. 1, Երևան, 1985, էջ 194 (այսուհետ՝ բնագրային բոլոր մեջբերումները կկատարվեն նշված գրքից):

² **Պուշկին Ա.**, Ընտիր երկեր, հ. 3, Երևան, 1956, էջ 62:

Գեղարվեստական պատկերներում բացահայտվում են սիրո խենթ փոթորկումները: Ներքին խռովքի նույն թրթիռներն են համակել Շեքսպիրի հերոսուհուն: Միրո քաղցր անուրջներում սպասման ցավից էլք գտնելու համար սիրահար հոգին մղվում է դեպի խորհրդավոր հեռուները, սակայն կասկածները չեն փարատվում (նույն կասկածը, սիրո պիքներում ավելին ըմբռնելու, սիրած էակի սիրո ուժին կասկածելու, նրան ամբողջովին ունենալու ցանկությամբ է համակված նաև Անուշը), և կրկին անհանգստության շերտեր են թափանցում հոգու ծայքերը: Եվ այդ խորհրդավոր ավերում Ջուլիետը փորձում է մերթ ցավի ու մորմոքի եզրերը գտնել, մերթ սիրո անհագ ծարավը հագեցնել, մերթ աստվածային ուժ է տեսչում սիրո հրդեհում այրվելու համար:

Եկ, պարկե՛շտ գիշեր,

Եկ դու, քողարկիր քո սև թիկնոցով իմ արյունը կույս,

Որ թշերիս մեջ թափահարվում է. կորով տուր հոգուս,

Որ անգուսպ սերը պարզ զգաստություն համարի միայն¹:

Չերոսների այս հոգեվիճակը դրամատիկ անցումներով խտացնում է սիրահարի խորհրդավոր ներաշխարհը, ուր «տիեզերական աշխարհի մեծ շնչառությունն է»: Մերը գեղարվեստական պատկերում դառնում է շարժում, պիքվում, հրդեհվում՝ ձգվելով տիեզերքի անհունները, ուր բյուրեղանում է այդ մաքրամաքուր զգացումը:

Խորանում են սիրո, սպասումի, վայելումի բնական շերտերը՝ միաձուլվելով մարդկային հոգու կենսասեր մղումներին: Գույների, հնչյունների, ներդաշն համեմատությունների օգնությամբ բացվում է սիրո աշխարհը՝ իր դրամատիկ փոխակերպումներով, հույզերի և հույսերի՝ անընդհատ փոթորկվող հոգեվիճակներով: Անուշի և Ջուլիետի հոգեկան ապրումներն ունեն ընդհանրական դաշտ, ուր սիրո ծաղկունքի բանաստեղծական այդ ակնթարթում նրանք նույնանում են՝ փշրելով ազգային մտածողության կասկանքները: Ահա այստեղ է նույնանում Շեքսպիրի և Թումանյանի գեղագիտական մեկնակետը. մարդկային հարաբերություններում ամենագորեղը հավերժական սիրո ուժն է: Այդ ուժի տիեզերական սահմաններն են որոնում երկու հեղինակները: Նրանցից յուրաքանչյուրը թեման իմաստավորել է սեփական ժողովրդի կենսազգացողության դիտակետից, սեփական հոգու թելադրանքով, վեհություն հաղորդել իր հերոսների զգացմունքներին ու ձգտումներին, մարմին տվել իդեալներին: Յուրաքանչյուրը հերոսների ազգային հոգեբանությամբ ու բախտով, դրամատիկ ամենատարբեր հնչեցումներով պատկերել է իրական կյանքի բազմաբնույթ հորձանքներում պիքվող սիրո տառապանքի համամարդկային հոգեվիճակներ: Կյանքի, աշխարհի և

¹ **Շեքսպիր Վ.**, Ընտիր երկեր, երկու հատորով, հ. 1, Երևան, 1964, էջ 703: (Այսուհետ բնագրային բոլոր մեջբերումները կկատարվեն վերոնշյալ գրքից):

մարդկային փոխհարաբերությունների ոլորտները տարբեր են, սակայն դրամատիկ-ողբերգական գրեթե նույն կտրվածքով են իմաստավորվում սիրո ցավն ու սիրո ուժը:

Մեծ սիրո որոնման ճանապարհին են և՛ Անուշը, և՛ Ջուլիետը: Միջավայրի հետ կապող հազարավոր թելեր շղթայում են մեծ սիրո կայացումը: Սիրո ողբերգության ներքին ակունքը երկու ստեղծագործություններում դառնում է միջավայրը: Նրանց շրջապատող կյանքի շղթան, անընդհատ ոլորվելով, լայնանում է՝ մեծացնելով հերոսի և միջավայրի միջև ծնված անջրպետը: Կյանքի հեքը փշրում է սիրո սահմանները: Շրջապատի բազմազան իրավիճակները հյուսում են այն բոլոր տեսանելի և անտեսանելի խոչընդոտները, որոնք փորձում են խախտել սիրո՝ ներդաշնակ հույզերով նորոգվող գուգորդումները: Միջավայրում իշխող ներհակությունները՝ մի դեպքում նահապետական բարքերն ու սովորույթները, մյուս դեպքում հայտնի գերդաստանների հինավուրց վեճը և դրանից ծնված ատելությունը, խոր հակասություններ են առաջ բերում սիրո եթերային աշխարհում, ուր կորչում են իրականության և երազի սահմանները: Երկու հեղինակները գեղարվեստորեն հայտնաբերում են սիրո անուրջների թներին հյուսված աշխարհը, իմաստավորում սիրող սրտի բանաստեղծականացման շերտերը, երբ սիրտը ձգտում է տիեզերքի խորհրդավոր անսահմանություն, ուր այնքան ներդաշնակ են սիրո թրթիռները:

Սիրապատումի հաջորդ հանգրվանը՝ հավերժական սիրո հզորագույն տիրույթում կանխազգացման ուժը՝ որպես մեծ հույզերից ծնված հոգեվիճակ, երկու հեղինակների պատկերային լուծումներում նույն հոգեբանական տարածական հարթության վրա է: Մեծ սիրո տիեզերական ուժը սիրահար սրտին ավելին տեսնելու և կանխազգալու անբացատրելի զգացողությամբ է համակում: Սիրո ցավն ու տառապանքը Անուշի և Ջուլիետի հուզաշխարհում ծնունդ են առնում իրականության ոլորտներից, ծառս լինում՝ հակադրվելով կյանքի օրենքներին: Նրանց սիրո ցավը բորբոքվում է սոցիալական ոլորտում՝ անձնականից վերաճելով, ստանալով համամարդկային հնչեղություն: Մարդկային բարդ հարաբերություններում փոթորկվում են նրանց զգացմունքները, մեծանում են կորստի և մերձեցման սահմանները, և սիրո չքնաղ հեքիաթը խաթարվում է իրականության դաժան հորձանքում: Փշրվում է սիրո երգը, անհանգստությունն է համակում սիրահար սրտին: Անորոշության, ներքին տագնապի ալիքներում թևածում է սիրահար հոգին, ավեափ զարկվում: Սիրո կորստի մտավախությունը համակում է նրան, տագնապում է սիրտը... սիրահար սիրտը, որը միշտ նախազգում է մոտալուտ վտանգը... Այս հոգեվիճակը՝ պարուրված կանխագուշակման, նախազգացումի խորհրդավորությամբ, բանաստեղծականացրել են երկու հեղինակները: Հուզապարումի այս խորհրդավոր վիճակն է ապրում Անուշը, երբ տխուր ճակատագիր է գուշակվում իրեն: Թուման-յանական պատումում տեսանելի են դառնում մարդկային աննկատելի հոգեվիճակներ՝ նուրբ

անցումներով ու շարժման ընթացքով: Մոտալուտ ցավի նախագագուսը փոթորկում է Անուշի հոգին: Միրո երջանիկ ակնթարթները մարում են կորստյան տազնապի ալիքներում: Թումանյանը գտել է ներքին խռովքի մեջ գտնվող սիրահար սրտի նուրբ զարկերը, հուզաշխարհի թրթիռները: Նույն հոգեվիճակն է ապրում նաև Ջուլիետը. փոթորկված է հոգին, տազնապում է սիրտը, և այդ խելացնոր փոթորկում-ների մեջ բախվում են երազն ու իրականությունը, շոշափելին ու երևակա-յականը, իրականն ու անգոն.

Աստվա՛ճ իմ. հոգիս չարագուշակ է:

Հիմա, որ ցած ես, կարծես այստեղից

Ես քեզ տեսնում եմ գերեզմանի մեջ

Կամ աչքս է խաբում, կամ դու ես գունատ (էջ 719):

Առանց մանրամասների մեջ խորանալու՝ երկու հեղինակները բնական հոգեվիճակի և մարդկային էության ընդհանրացումներն են տալիս, շեշտում կեցության այդ պահի խորհուրդը, որը դարձյալ բարձրանում է ազգային մտածողության սահմաններից, դառնում ընդհանուրին բնորոշ հոգեվիճակի կերպ:

Միրո անհանգիստ տազնապների բարդ հոգեվիճակն է հայտնաբերում նաև Պուշկինը Տատյանայի նուրբ հուզաշխարհում: Այստեղ թումանյանական պատկերները հարազատանում են Պուշկինի պատկերավորման համակարգին: Նրանք սիրո անչափելի հուզումներն ու տազնապները փորձում են իմաստավորել բնության երևույթների խմբային ձայնակցությամբ, միախառնվում են մարդկային շունչն ու բնությունը, ճակատագրի խորհրդավոր արահետները և սիրո լուսե հեքիաթների անհայտ հեռուները: Թումանյանը Համբարձման առավոտվա բազմախորհուրդ գեղեցկություններն է բացում՝ դրան ներդաշնակելով մարդկային տարբեր հոգեվիճակներ: Տրոփում են դեռափթիթ սրտերը, անգոր կանգնում ճակատագրի ու բախտի մատուցելիք անակնկալների առջև: Նրանց հոգու խռովքներին համահունչ է նաև բնությունը: Պուշկինը ևս, թափանցելով ժողովրդական կյանքի ու կենցաղի, սովորույթների բազմախորհուրդ խորքերը, բացում է անհատի հոգեբանությունը՝ ներդաշնակելով բնության տարերքին, կյանքի բնական հեքիս: Այստեղ էլ Ջրօրհների տոնն է իր մեծագույն խորհուրդը ստանում: Հյուսվում է ժողովրդական կյանքի մի չքնաղ հեքիաթ, որտեղ մերթ ուրախության փոթորկումներ են, մերթ հուսահատ ու վախվորած հնչյուններ: «Երբ խավարչտին երկնականարով սուրում էր հանկարծ մի ասուպ դժգույն» (էջ 100), այդ պահին սիրահար հոգին սրտի աղոթքն էր հղում առ աստված, «ու մինչև մարեր այդ աստղը, շտապ իղձն էր շշնջում իր մատաղ սրտի» (էջ 100): Դա այն սուրբ, վեհ պահն է, երբ մարդկային հոգու երազը ձուլվում է բնությանը: Եվ կյանքի բնական ընթացքի, ժողովրդի մտածողության խորհուրդը իր մեջ խտացնող արարողության մեջ գրողները գտել են այդ չքնաղ ակնթարթը, այդ վայրկյանի մեջ՝ հոգու մեղեդին: Գեղագիտական նման հյուսվածքները զգացմունքը, հույզը, երազը դարձնում են ավելի տեսանելի և իրական: Այդ

ակնթարթի մեջ բացվում են սիրո լայն հորիզոնները, ուր իրական աշխարհը և երազայինը միաձուլման պահերին հազեցնում են միմյանց՝ անուրջներին ու տեսիլքներին բերելով ապրումների ռեալականություն, սիրո հրաշքի կայացմանը՝ հավաստիություն:

Սիրապատումի այս հանգրվանը տեսանելի է նաև Ժոզեֆ Բեդիեի «Տրիստանի և Իզոլդայի սիրավեպը» ստեղծագործության մեջ: Արևմտյան Եվրոպայում այս վեպը մեծ ճանաչում է ունեցել և սիրվել է շատերի կողմից սիրապատումի հուզառատ և հոգեցունց դրամատիկ անցումների շնորհիվ: Տրիստանի և Իզոլդայի ասքի արմատները ձգվում են մինչև հնագույն ժամանակներ: Դարեր շարունակ այս լեգենդը քաջ ասպետների և հավերժական սիրո մասին գրող հեղինակների համար ներշնչանքի աղբյուր է եղել: Այս սիրապատումի հետաքրքիր մշակումներից էր XX դարի ֆրանսիացի հեղինակ Ժոզեֆ Բեդիեի վերոնշյալ երկը, որտեղ հեղինակի՝ հավերժական սիրո փիլիսոփայության գեղագիտական համակարգում նույնպես ընդգծված են հոգեվիճակների և հուզապրումների նմանատիպ իրողություններ: Սիրո փորձությունների դժվարագույն ճանապարհ անցած Իզոլդան նույնպես զգում է սիրելիին սպառնացող վտանգը, ներքին կանխագագումը հող է պատրաստում սյուժետային գործողությունների զարգացման համար, սիրո և իրականության դաժան օրենքների բախումից բաժանվում են սիրահար սրտերը, սակայն բանականությունն ու կյանքի հրամայականը անգոր են սիրո ուժի առջև:

Ջուզահեռ դիտարկելով հերոսների հոգեբանական անցումները, սիրո դրամայի նուրբ շերտերը՝ տեսանելի են դառնում տարբեր հեղինակների՝ սիրո փիլիսոփայության առանցքային գիծը, հավերժական սիրո գոյության խորհուրդը, որն ուժգնանում է սյուժետային դրվագների հետագա հատվածում:

Սիրապատումի հաջորդ հանգրվանը՝ դառը իրականության և երազի թևերին ճախրող սիրո բախում, տեսանելի է երկու հեղինակների մոտ: Նրանք հավերժական սիրո ուժը ցույց տալու համար նույն ճանապարհն են ընտրել. իրականության ինչ-որ իրողություններ խոչընդոտում են սիրո կայացման ճանապարհը, և միայն հավերժական սիրո տիեզերական ուժի շնորհիվ է սիրահար հոգին դեմ դուրս գալիս այդ արգելքներին: Կյանքի օրենքները անջրպետ են դառնում սիրող սրտերի առջև, թանձրանում են տազնապի ու անհանգստության շերտերը: Գյուղական աշխարհի նահապետական սովորույթների դեմ ծառս է լինում Անուշի սերը, իշխանական բարքերի, քաղաքակիրթ աշխարհի օրենքների դեմ լեռնանում է Ջուլիետի՝ սիրո դյուրիչ ալիքներում թևածող սիրտը: Մի պահ թվում է, թե կփշրվեն այս փխրուն էակների սրտերը, սակայն երկու գործերում *թանձրացող խոնկքը անսպասելիորեն զուգորդվում է սրտի, հոգու, մտքի* ոգեշնչմանը. ծնվում է հոգում անթեղված տիեզերական ուժը՝ պատրաստ փշրելու ամեն կապանք ու արգելք: Այդ աստվածային ուժն է Անուշի մեջ կոտորում նահապետական

աշխարհի կնոջ մտավախությունը, հանրության կարծիքին ստրկացած էակի հնազանդությունը, և այդ խորհրդավոր ոգեշնչումն է նրան անհնարինը կատարելու կամք տալիս: Նույն խորհրդավոր, անմեկնելի ուժն է Ջուլիետին ոգեշնչում՝ փշրելով դեռափոթի հոգու ամոթխածությունը և վախի բոլոր կապանքները: Հզոր սերն է Անուշին սիրած տղայի հետ փախուստի ուժ տալիս, Ջուլիետին՝ Կապուլետների մահաշունչ դամբարանը տանող թմրեցուցիչ հյութը խմելու կարողություն: Անուշը շատ լավ գիտեր իր արարքի՝ յուրայիններին իրենից օտարելու հետևանքը: Բայց սիրո լույսը շղարշում է այդ հոգեվիճակը: Նույն լույսի հրդեհում է մեծագույն համարձակություն ձեռք բերում Ջուլիետը՝ գիտակցելով մահաշունչ դամբարանում կենդանի հայտնվելու մտքի սարսափը: Եվ երկուսի շուրթերից վճռական պահին որպես աղոթք՝ նույն խոսքերն են դուրս հորդում. «Մե՛ր, դու ինձ ուժ տուր»:

Ջարմանահրաշ այդ ուժի խորհուրդն ենք տեսնում նաև Ջորջ Բայրոնի՝ արևելյան թեմաներով գրված «Աբիդուսի հարսնացուն» պոեմում: Արևելյան սիրապատումին բնորոշ պերճաշուք նկարագրություններին զուգահեռ հյուսվում է հավերժական սիրո ինքնատիպ հոգեցունց մի դրամա: Այստեղ ևս սիրապատումի նույն հանգրվաններն են՝ սիրո ծաղկունքի խայտանք, սիրելիին կորցնելու տագնապ, սիրո կայացման ճանապարհը խոչընդոտող երևույթների դեմ լեռնացող տիեզերական ուժի զգացողություն: Պոեմի հերոսուհին՝ չքնաղ Ջուլետյան, դեմ է դուրս գալիս հոր՝ ուրիշի հետ ամուսնանալու ոչ ցանկալի որոշմանը՝ կատարելով անհնարին քայլեր սիրելիին հասնելու համար:

Մի պահ թվում է՝ բոլոր հերոսուհիներն էլ հաղթանակած են սիրո տիեզերական տարածքներում, սակայն բախվում են մարդկային աշխարհի նենգ օրենքները և սրտի ու հոգու միաձուլումից ծնված մաքրամաքուր հույզերը: Եվ լեռնացած այդ ուժերի առջև թուլանում է անգամ կյանքի խորհուրդը: Այդ պահը շատ լավ զգացել են և՛ Թումանյանը, և՛ Շեքսպիրը: Ճշմարիտ սիրո մեծությունը ցույց տալու համար երկու հեղինակները միմյանց դեմ կանգնեցնում են երկու վիթխարի ուժեր՝ հավերժական սերը և իրական կյանքի պահանջը: Սյուժետային գրեթե նույն դրվագն է երկու հեղինակների մոտ դառնում սիրապատումի հաջորդ հանգրվանի՝ հավերժական սիրո և կյանքի՝ սիրելիին կորցնելուց հետո ապրելու և նոր սեր գտնելու հրամայականի բախման գեղագիտական պատկերային տարածք: Սիրո ցավի ու կարոտի ալիքներում տրոփող Ջուլիետի սրտին հակադրվում է դայակի՝ կյանքի բնական ընթացքին հետևելու խորհուրդը՝ ընդունել երկրորդ ամուսնության առաջարկը՝ որպես կյանքի շարունակման տրամաբանական պահանջ: Նույն խորհուրդն է տալիս Անուշին անցվոր եղբայրը.

Դու էլ գրնա, նոր սեր արա,

Էսպես է կարգըն աշխարհի (էջ 214):

Պատահական չէ, որ Թումանյանը 1916 թ. պոեմի հիմնական մշակմանը կատարում է մի լրացում՝ անցվոր եղբոր և Անուշի գրույցը: Իրականում այու-

Ժետային այս դրվագի հավելումը դիպաշարի զարգացումների, գործողությունների հանգուցալուծումների ընթացքում էական դեր չի խաղում: Թումանյանը, գեղարվեստական պատումում այս պատկերը ավելացնելով, ասելիքի ենթաշերտերում ավելի խոհափիլիսոփայական տարածքներ է բացել՝ շեշտադրելու համար հավերժական սիրո և կյանքի՝ ապրելու հրամայականի բախման սահմանագծին սիրո ամենահզոր ուժի խորհուրդը: Նա էլ Շեքսպիրի նման զգացել է հավերժական սիրո վիթխարի ուժը, որի առջև խոնարհվում է անգամ երկրային ճանապարհն անցնելու մարդկային բնական ձգտումը: Այդ ուժի առջև ընկրկում է կյանքի և միջավայրի իրական պահանջը՝ ապրել և ժամանակի ընթացքում մեղմել ցավը: Թումանյանական և շեքսպիրյան պատումներում դայակի և անցվոր եղբոր միևնույն խորհուրդը՝ ուղղված գլխավոր հերոսներին, հոգեբանական այն ատաղձն է, որի վրա հենվում է սիրո փիլիսոփայության առանցքային գիծը. հավերժական սիրո առջև անգոր են երկրային բոլոր գրված ու չգրված օենքները: Միրո փիլիսոփայության նույն շեշտադրումն ենք տեսնում նաև «Մասունցի Դավիթ» էպոսում: Դավթի մահից հետո Վերգոն նույն խորհուրդն է տալիս Խանդութին, որին վերջինս անհախորդ է մնում, որովհետև առանց սիրած էակի երկրային կյանքի ուղին անհնար է: Հավերժական սիրո նույն փիլիսոփայությունն է նաև բանահյուսական մտածողության հիմքում: Ժողովրդական կենսափիլիսոփայությունից սնուցվող բանահյուսական խոսքում դարձյալ շեշտադրվում է մեծագույն սիրո և կյանքի օրենքների բախման սահմանագծին սիրո՝ որպես ամենագոր ուժի գերակայությունը: Հավերժական սիրո առջև ընկրկում է նաև մարդու ապրելու անհագ մղումը. հակառակ դեպքում սակիներ սովորական սիրո մի դրամա, չկայացած սիրո զուտ տխուր պատմություն: Սակայն երկու հեղինակները մեծ սիրո որոնման ճանապարհին են, և այդ ճանապարհին սովորականը, առօրեականը փշրվում են, մեծ սերը վեր է բարձրանում կյանքի սահմաններից, հասնում աստղե ոլորտներ: Այստեղ սիրո հոգեբանության զարգացման նոր շերտեր են բացվում, նոր խորհուրդներ... Որքան ընդարձակում են սիրո ցավի բացվածքները, որքան մեծանում է հոգու խռովքը, այնքան սիրող սիրտը դառնում է աներեր: Միրո անչափելի տարածքները չեն կորչում կյանքի բարդ հորձանքներում: Բոլոր ժամանակների և տարածությունների սահմանները փշրվում են սիրո ճանապարհին: Եվ այդ ընթացքում ձևավորվում է սիրապատումի վերջին հանգրվանը՝ երկրայինի և երկնայինի սահմանագծին հույզերի տեսլական տարածքներում հավերժական ճանապարհի հաստատում:

Միրո ցավի ալիքներում անգոր թևածում է սիրահար հոգին, մի պահ մարմրում է հոգու կրակը՝ մերթ անձնատուր լինելով հուսաբեկ միանձնությանը, մերթ անցած երազ օրերի դյուրիչ անուրջներին, մերթ ստեղծելով սիրած էակի հայտնության տեսիլքը: Երազի որոնման ճանապարհին մենակ մնացած Անուշը իր տառապանքներն է չափում տեսիլքի և իրականության աներևույթ հատումներում: Հյուսվում է տեսիլքների գեղեցիկ մեղեդին, ուր

հոգու արթնացումը ներդաշնակվում է կյանքի հեքիաթային ալիքներին: Մակայն ցավի արահետները մթազնվում են իրական գույների թանձրացմամբ, և ավելի են ուժգնանում բաժանման տառապանքի շեշտերը: Ունկնդիր տեսիլքների խորհրդավոր շշուկներին՝ սիրող սիրտը տենչում է մտերիմ ձայնի, ու տեսլացած գալիս է սիրած տղան՝ «ցողոտ, շաղոտ, հանաքներով ու խաղով»: Պատրանքի մեջ հառնում է երազ-ցնորքի դյուրական ակնթարթը, որը մարում է սիրո կարոտի արձագանքներում: Փշրվում է տեսիլքը, բացվում է սառը ճշմարտությունը. «Մի դիակ է լո՛ւտ, սառած, արյունը չոր դեմքի վրա, աչքերն անթարթ, սպիտակած» (էջ 223): Կարոտի սպասումներին միանում է հավերժ կորցրածի գիտակցումը, և կտրվում է սիրո երկրային երգը՝ երկնքում հավերժ միացնելով այդ երգի ընդհատված հնչյունները: Անջատման ցավ, բաժանման մորմոք, մենակություն, կարոտ - հոգու կեցության այս վիճակները շաղախվում են, ձուլվում բարձրագույն ձևի մեջ. տիեզերքի անհունում կանգ է առնում երջանիկ վայրկյանը... Տառապանքի, հուսահատության ճամփեքին ճառագում է սերը՝ որպես հոգու կեցության աստվածային շնորհ: Անուշը թողնում է անհրապույր աշխարհը՝ հանգչելու «էն վեհ վայրկյանի մեջ», որը լի է «աստվածային անհաս խորհրդով», «նրա բովանդակ սուրբ գթով»:

Աստվածային նույն ակնթարթի մեջ են հավերժանում նաև Շեքսպիրի հերոսները: Ջուլիետի շուրջը ամեն ինչ ստանում է խորհրդավոր կերպարանք, սիրտը լցվում է սև տազնապներով, մահվան մերկ սառնության մեջ խլանում են սիրո, ցավի ու կարոտի կանչերը: Եվ աշխարհից ու սիրելիից խռովված հոգին ձգվում է մահվան գիրկը՝ անեզերքի ու անվախճանի լուսե հովտում հավերժ փարվելու սիրած էակին: Նրանց ողբերգական իրավիճակը ձեռք է բերում դրամատիկ հնչեղություն, ապա ալիքվում հերոսական բռնկումով: Տիեզերքում թևածող նրանց հոգիները փշրում են կյանքի կապանքները, կոտրում մարդկանց անգութ հոգիները: Եվ հաղթում է նրանց սերը. «Նրանց սիրո լուսաբացը իր հետ բերում է աղոտ հաշտություն» (էջ 730):

Տիեզերական տարածքներում սիրելիի հետ հավերժական սիրո ալիքներում են թևածում նաև Բայրոնի հերոսների սիրատարփի հոգիները: Մահվան մահճում հայտնված սիրելիի կողքին Ջուլիետայի համար խամբում են կյանքի բոլոր գույները, և մահվան շուրթերի համբույրը նրան սիրելիի հետ տանում է երկնային դրախտային տարածքներ: Իսկ երկրի վրա չքնաղ Ջուլիետյան դառնում է ոսկեթույր մի վարդ, և աստղագարդ այգում մի անհայտ հավք է ամբողջ գիշերը երգում: Լեզենդն փաստում է, որ հեզ սիրահարների հոգիներն են այնտեղ թևածում:

Եվ այսպես՝ թումանյանական և շեքսպիրյան սիրապատումներում բացվում են սիրո հոգեբանության հուզաթաթավ շերտեր, որոնք ունեն սիրո փիլիսոփայության զարգացման գեղագիտական և հոգեբանական ընդհանրություններ:

Թումանյանական և շեքսպիրյան սիրապատումների ծիրում տեսանելի են հավերժական սիրո կայացման ճանապարհին բնորոշ հոգեվիճակի, հուզապրումի նմանատիպ դրսևորումներ՝ սիրապատումի հանգրվաններ, որոնք կառուցվածքային-նշանագիտական վերլուծության տեսանկյունից կարող ենք դիտարկել որպես նշաններ, խորհրդանիշեր: Սիրապատումի կառուցվածքում շեշտադրված այդ որոշակի հանգրվանները հավերժ կան մարդկային հիշողության մեջ՝ երբեմն գիտակցված, երբեմն՝ ոչ: Դրանք՝ որպես սիրո կենսափիլիսոփայության ընդհանրական շերտեր, դուրս են գալիս ազգային մտածողության սահմաններից՝ դառնալով համամարդկային մշակութային հիշողության իրողություններ: Դրանք կարելի է դիտարկել որպես հավերժական սիրո կայացման ճանապարհի խորհրդանշական իրավիճակներ, խորհրդապատկերներ: Ըստ Լոտմանի մեկ այլ եզրահանգման՝ «ընդհանրացնելով կարող ենք ասել, որ այս կամ այն մշակույթի խորհրդանիշերի կառուցվածքը ձևավորում է համակարգ, որը հավասարաձև ու համագործառույթ է անհատի ժառանգական հիշողությանը»¹: Այսինքն՝ կան մարդկային հույզերի ընդհանրական վիճակներ, հուզապրումներ, որոնք ազգային պատկանելիություն և աշխարհաքաղաքական տարածական հեռավորություններ չեն ճանաչում, որոնք համամարդկային հուզազգայական իրողությունների խտացումներ են, ամրակայվում են անհատի, գրողի ժառանգական հիշողության մեջ, և ստեղծագործական երկունքի պահին դրանք, կենսական լիցքեր ստանալով, գեղարվեստական պատկերում դառնում են սյուժետային զարգացումների հենակետեր: Ուրեմն՝ թումանյանական և շեքսպիրյան պատումներում տեսանելի են համամարդկային մշակութային հիշողության նույն շերտերը՝ որպես հավերժական սիրո կայացման ճանապարհի հուզապրումներ, հոգեվիճակներ, սիրապատումի հանգրվաններ:

Երկու հեղինակների սիրապատումի պատկերային համակարգում տարանջատվում են հետևյալ հանգրվանները՝

1. Որպես սիրո լինելիության նախակետ այն խորհրդավոր վայրկյանի ընդգծումը, երբ սիրո խելապտույտ դողը, սիրո տաք ալիքը համակում է մարդկային սիրտն ու հոգին, և սիրահար հոգին ճախրում է տիեզերական տարածքներում:

2. Հավերժական սիրո հզորագույն տիրույթում կանխազգացման ուժի՝ որպես մեծ հույզերից ծնված հոգեվիճակի դրսևորում. մաքրամաքուր սիրո տիեզերական ուժը սիրահար սրտին ավելին տեսնելու և կանխազգալու անբացատրելի զգացողությամբ է համակում:

3. Դառը իրականության և երազի թևերին ճախրող սիրո բախումից ծնված հզորագույն ուժի առկայություն. իրականության անհաղթահարելի

¹ Լոտման Զ., նշվ. աշխ., էջ 123:

խոչընդոտների դեմ պայքարելու համար սիրահար սրտին անմեկնելի ուժ է տալիս անեղծ սերը:

4. Հավերժական սիրո և կյանքի՝ ապրելու և նոր սեր ունենալու հրամայականի հակադրում. մեծ սիրո առջև անգոր են անգամ կյանքի՝ բոլոր ժամանակների համար չգրված օրենքը՝ սիրո կորստից հետո ապրել և նոր սեր գտնել:

5. Երկրայինի և երկնայինի սահմանագծին հույզերի՝ տեսլական տարածքներում սիրո հավերժական ճանապարհի հաստատում. երկրային տարածքներում չկայացած մաքրամաքուր սերը երկնքի տիեզերական անհունության մեջ դառնում է հավերժական լուսաստղ:

Арменуи Арзуманян – *Пристанница любовных историй: Ованес Туманян и Уильям Шекспир*

В любовных отношениях, описанных Туманяном и Шекспиром, есть сходные проявления душевного состояния, которые характеризуют путь к вечной любви, представляют собой воплощение воспитывающей привязанности, которую можно рассматривать как символ структурно-логического анализа. Эти конкретные вехи, подчеркиваемые в структуре любви, вечно живы в человеческой памяти, иногда сознательно, иногда нет. Они, как универсальные слои философии любви, выходят за пределы национального мышления, становясь символами универсальной культурной памяти. Их можно рассматривать как символические ситуации на пути к вечной любви.

Armenuhi Arzumnyan – *Lodgings of Love stories: Hovhannes Tumanyan and William Shakespeare*

Within the Tumanyan and Shakespeare love affinities there are similar manifestations of the state of mind that characterize the path to eternal love, the embodiment of affection, the nurturing affection that can be viewed as symbols from a structural-logical analysis. These particular milestones emphasized in the structure of love are eternal in human memory, sometimes conscious, sometimes not. They, as a general stratum of the bio-philosophy of love, transcend national thinking becoming symbols of universal cultural memory. They can be viewed as symbolic situations on the road to eternal love.

Ներկայացվել է 18.09.2019

Գրախոսվել է 13.09.2019

Ընդունվել է տպագրության 10.03.2020